

UDK 944:949.71»1919—1941«
Pregledni članak

Obilježavanje godišnjica francuske revolucije u Jugoslaviji u međuratnom razdoblju

MIRA KOLAR-DIMITRIJEVIĆ
Filozofski fakultet, Zagreb, SFRJ

1.

Svi su se narodi pozivali na francusku revoluciju u borbi za prava čovjeka, ali je slojevitost revolucije pružala osnovu za najrazličitije interpretacije. Činjenica da je revolucija detronizirala monarha i na njegovo mjesto stavila narod, da bi se iz naroda opet uzdignula jedna vodeća ličnost, omogućila je zatvaranje kruga i pozivanje na revoluciju kao na najveće dobro i najveće zlo. Na našim prostorima uvijek su se s velikom pažnjom pratila zbivanja u Francuskoj.¹ Osobita prilika pružila se prilikom stogodišnjice obilježavanja revolucije, pa je tada objavljeno više članaka, uglavnom u Srbiji, Vojvodini i Dalmaciji, a ta se pojava proteže sve do završetka prvoga svjetskog rata.²

¹ Braća Markides Puljo dobili su dozvolu da štampaju u Beču grčke i srpske novine. U broju 62 *Serbskija novini* iz 1792. objavili su izvještaj o političkoj situaciji u Francuskoj, a budući da su bili naklonjeni jakobincima nije im produžena dozvola da i poslije 1792. izdaju taj list.

² *Cvjetko Gruber*, O stogodišnjici velike revolucije ili ideje od 1789 (*Katolička Dalmacija*, 1887, br. 14); *Marko Car*, Stogodišnjica velike revolucije (*Srpski glas*, 1889, br. 16). Pedeset godina kasnije objavljen je članak Marka Cara »Svetli dani francuskog naroda u *Letopisu Matice srpske* (knj. 352, sv. 1—2, str. 16—20); 1789—1889. (*Bič*, Beograd 1889, br. 5, str. 2); Stogodišnjica Velike revolucije (*Narodni dnevnik*, Beograd, 1889, br. 92 i 93); Svečanosti u Francuskoj (*Branik*, Novi Sad, 1889, br. 49). Pojava knjige Petra Krapotkina o francuskoj revoluciji 1909. našla je odraz u listu hrvatske nacionalno-radikalne omladine *Zora* u Pragu, koji u br. 4—5. 1910. objavljuje osvrt na spomenutu knjigu. Iste je godine štampan i članak *Emila Faqueta* »Ideje vodilje u francuskoj revoluciji« u prijevodu K. M. Kostića u Cetinju (*Cetinjski vjesnik*, 1909, br. 63—70). Jubileje pada Bastille obilježava beogradski demokratski list *Štampa*, 1912. i 1914. godine (1912, br. 3 i 1914, br. 190 i 191). Na prostoru Austro-Ugarske Monarhije nastala se praksa progona ideja francuske revolucije, ali su one ipak uvijek prisutne, pa je u glasilu Jugoslavenske narodne odbrane u Južnoj Americi *N. Bartulica* objavio za vrijeme prvoga svjetskog rata uvodnik na temu francuske revolucije (*Jugoslavenska država*, Antifagasta — Valparaiso, 1916, br. 26). Za vrijeme ruske revolucije 1917. počinju se u Beogradu pojavljivati članci koji uspoređuju te dvije revolucije iz pera *dra Jovanovića* (*Beogradske novine*, 1917, br. 85) i *Dragutina L. Kojića* (*Srpske novine — Zabavnik*, 1917, br. 2).

2.

Obilježavanje godišnjice francuske revolucije u jugoslavenskoj štampi u međuratnom razdoblju ima ulaznu liniju i svoju kulminaciju dostiže 1939. godine u vrijeme jubileja njezine 150-godišnjice, kada se o socijalnopovijesnim odrednicama revolucije pojavljuju i prijevodi i originalni radovi.³

Zbog opasnosti od revolucije na našim prostorima, građansko društvo Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca s odioznošću prima sve što se odnosi na revolucije, te je to osobito jako izraženo prvih godina poslije završetka prvoga svjetskog rata. Gotovo je nezamjetljivo prošlo objavljivanje knjige Thomasa Carlylea (1795—1881) »The french Revolution«, koju je u povodu 130-godišnjice revolucije preveo i opremio opširnim bilješkama dr Nikola Karlić.⁴ Knjiga nije izašla u cijelosti, već samo tri prva sveska, tj. poglavlje o Bastilli, Konstituciji i guillotini. Tajnik PEN-kluba u Beogradu, esejist i kritičar Aleksandar Vidaković ocijenio je to djelo tri godine nakon izlaska, istaknuvši da »[...] i sama pojava ovakvog dela jeste nešto što vredi zabeležiti, jer se iza nje krije neiscrpna istrajnost i hrabrost prevodiočeva«, ali da je prijevod takav da se gube karakteristike Carlyleovog stila, tj. određena ironija.⁵ Iako je kalvinist Carlyle pisao tako da je samo vođama, tj. herojima i njihovim strastima pripisao povijesnu ulogu, ipak je objavljivanje četvrtog sveska spriječeno od režimske cenzure, da bi pravni pisac i historičar na beogradskom univerzitetu dr Slobodan Jovanović, inspiriran očito Carlyleovim romantičarskim shvaćanjem povijesti, objavio 1920. u Beogradu knjigu »Vođi francuske revolucije«. To je, vjerovatno, i pridonijelo da je Karličev prijevod zaboravljen, pa je 1933, kada je izdavačka kuća Narodno delo iz Beograda izdala kompletno Carlyleovo djelo u luksuznom izdanju u prijevodu Mihaila Dobrića, i s omotnicom koju je izradio slikar Mirko Rački napomenuto u predgovoru da se Carlyleova »Francuska revolucija« izdaje prvi put na našem jeziku.

Socijalisti ljevičari u Zagrebu, koji su 1919. još uvijek lavirali između komunista, koji su negirali vrijednosti buržoaske francuske revolucije, i reformističkih struja koje su se priklanjale suradnji s buržoazijom, potrudili su se da se veliki jubilej ipak spomene i obilježi. Zagrebačko pjevačko društvo »Jednakost« održalo je 13. srpnja 1919. u vrtu zagrebačkog Kola zabavu, a tjeđan dana kasnije na istom prostoru, u okviru izražavanja solidarnosti s mađarskom i ruskom revolucijom Stjepan Turković je spomenuo »tekovine velike francuske revolucije«.⁶ Turković je, vjerovatno, zaslužan i za objavljivanje članka »14.

³ Ni naše vrijeme — 1989 — nije premašilo 1939. godinu. U proljeće 1989. održan je u Smederevu znanstveni skup »Sloboda, jednakost, bratstvo, francuska revolucija i suvremenost« koji su organizirali Institut za međunarodni radnički pokret iz Beograda i Filozofski inštitut Slovenske akademije znanosti in umetnosti iz Ljubljane (*Ž. Krušelj*, Čovjek kao građanin. — *Danas*, 382 od 13. VI 1989), a u Zagrebu je održan 11. srpnja 1989. znanstveni kolokvij Saveza povijesnih društava Hrvatske i Zavoda za hrvatsku povijest.

⁴ Štampana su samo tri sveska »Francuske revolucije« u Zemaljskoj tiskari u Zagrebu 1918. Na kraju je Karlić pridodao i najznačajnije dokumente vezane uz prava čovjeka do tog vremena, tj. Petition of Right iz 1628, Bill of Rights iz 1689, Proglašenje nezavisnosti SAD, 4. VII 1776. u Kongresu, izvadak iz Ustava SAD-a, izvadak iz Contract sociala, te cijelu Deklaraciju o pravima čovjeka i građanina od 26. VIII 1789.

⁵ *Srpski književni glasnik*, NS. knj. IV, 1921, br. 7, str. 533.

⁶ *Istina*, 4 od 10. VII 1919. i 6 od 24. VII 1919. — Generalna smotra proletarijata u

Zagrebu.

srpanj 1789. i 21. VII 1919« u broju 25 zagrebačkog »Željezničara«, kao listu Saveza željezničara, koji je djelovao u sastavu Centralnog radničkog sindikalnog vijeća. List je uređivao Slavko Kaurić. Komparaciju zbivanja na našim prostorima s prostorima Francuske iz vremena revolucije potvrđuje jedan članak o borbi protiv pljačke i skupoće.⁷ August Cesarec, a ni Miroslav Krleža nisu smatrali francusku revoluciju pozitivnim činom. Cesarec je svoje razočaranje nad sudbinom revolucije izrazio u alegoričnoj noveli »Zidanje novoga doma«, gdje se pod kulom razumijeva Bastilla.⁸ Osudio je i enciklopediste i jakobince smatrajući ih krivim što su utrljali stazu za razvoj kapitalističkog društva, imajući punu i duboku vjeru samo u Lenjina i njegov put.⁹ Cesarec u oktobarskoj revoluciji i razvoju sovjetske vlasti vidi početak nove kulture, a ideje Oktobra toliko su dominirale jugoslavenskom naprednom štampom tih prvih godina poslije rata da se cijela revolucija iz 1789. spominje malokad.¹⁰

U tom vremenu neprekidno sjećanje na francusku revoluciju odražava se prijevodima članaka francuskih i drugih historičara i njihovim objavljivanjem u časopisima i novinama, ili u obliku posebnih brošura.¹¹ Prijevodi nisu gotovo nikada izazvali policijske i cenzurne intervencije, a omogućili su da se na francusku revoluciju počinje gledati kao na vrlo složen proces dugog kontinuiteta. Na to je ponajviše utjecao prijevod četvrte glave »Historije dva naroda« Jacquesa Berevillea, koji ističe vezu revolucije s prijašnjim i nasljednim epohama, odnosno načelo kontinuiteta Alberta Sorela navodi kao vrhovno načelo francuske revolucije.¹² Kult francuske revolucije osobito je prisutan u demokrata i radićevaca. U Đakovu, u vremenu kada je ondje kao demokrat djelovao dr Ivan Ribar, nalazimo jedan tekst koji je kao pismo upućen širem krugu čitalaca. U izvodu glasi: »Demokratizam, kako ga mi danas poimamo, rodio se iz revolucije. [...] Istom francuska revolucija (g. 1789) otvorila je oči svijetu i viknula: Dolje sa nepravdom, dolje sa grofovima, koji krv piju siromaku! Svi smo

⁷ *Socijalističke radničke novine* (Beograd), 1921 br. 215. — Borba protivu pljačke i skupoće iz vremena revolucije.

⁸ *Plamen*, 1919, br. 3.

⁹ *Plamen*, 1919, br. 10, str. 149. — Te hominem laudamus!

¹⁰ *Stanislava Koprivica-Oštrić*, Pola vijeka oktobarske revolucije, Zagreb 1967, 56—63. U Zagrebačkoj *Borbi* se s najvećim poštovanjem spominje samo Pariska komuna i njezini borci, te je datum obilježavanja Komune vezan uz Crvenu pomoć i prikupljanje pomoći za žrtve reakcije (*Borba*, 9 od 20. III 1924; 5 od 20. III 1926; 13 od 19. II 1927, 13 od 13. III 1928). Usprkos pasivnom odnosu prema francuskoj revoluciji, ipak je dana obrana Robespiera, kada ga je bivši komunist, a tada već socijalist na putu prema ORJUN-i, dr Mijo Radošević, napao vrlo oštrim izrazima (*Radnička štampa*, Zagreb, 1922, br. 27).

¹¹ Narodna knjižnica u Zagrebu objavila je kao svoj 31—35 svezak 1919. tekst *Gustava le Bona* »Francuska revolucija i psihologija revolucije«, u prijevodu Zlatka Hribara. God. 1924. objavljeno je drugo izdanje. *Republika*, list republikanske demokracije, objavljuje u Beogradu članak *Pola Burda* »Što je francuska revolucija (1920, br. 8—18), a 1922. u br. 63—69. članak *Alphonsa Aularda* »Politička istorija francuske revolucije«, u prijevodu V. D-a. Od istog autora, beogradski socijalno-politički časopis *Bukinja*, čiji je urednik bio Mihailo Petrović Alas, koji je doktorirao matematiku na Sorboni, objavio je članak »Teorija nasilja i Francuska revolucija« (1924, br. 1, str. 12—21). Beogradski *Balkan* objavio je više članaka na temu revolucije, među kojima spominjemo prijevod *Gustava Hervea* »Francuska i boljševička revolucija« (1920, br. 132) i članak posvećen jubileju 1923 (1923, br. 190).

¹² *Politički glasnik*, Beograd, 9 od 3. V 1925. *Bereville* ističe »[...] kako se revolucija dugo gledala čas kao vrhovno načelo dobra a čas kao vrhovno načelo zla, čas kao potpun preporodaj društva, kao početak nove ere u istoriji ljudi, a čas, suprotno od toga, kao delo pakla [...]«.

ljudi, svi hoćemo da živimo! — Tada se istom našlo ljudi, koji su smisao demokratizma i u život pokušali provesti, jer (su) se i puku morala priznati njegova prava, koji je i uz svu uzvišenost i udubljenost katoličke nauke ili možda baš radi nje, podnosio nevolje i bijedu, pa gospodstvo vlasti 'samo Bogu odgovorne'. Katolička Francuska ruši jedino po milosti Božjoj postavljenog kralja, zato jer je vlast 'od Boga dana' bila nepodnosiva. Demokratizam se rađa iz bijede i nevolje siromašnog seljaka, da onda svojim 'pravom čovjeka' osvoji cio naobraženi svijet. Seljak diže revolucije, da se domogne svojih prava. Naš seljak zna samo za dvoje: gospoda i sirotinja. A mi ćemo kazati: ne trebamo ni gospode da samo gospodski žive, a ni sirotinje, da u siromaštvu ostane. Hoćemo demokratizam t.j. svi neka smo zadovoljni u slobodnoj državi.«¹³ Milan Grol, pozorišni i književni kritičar, pariški student i kasnije jedan od lidera Davidovićeve Demokratske stranke, pod pseudonimom »Povremeni« objavio je jedan članak u povodu 140-godišnjice francuske revolucije, osvrnuvši se i na knjige i na proslave u povodu toga značajnog datuma.¹⁴

Stjepan Radić također se koristio socijalnopovijesnom odrednicom francuske revolucije u objašnjavanju zašto seljak mora postati politički subjekt. Iskoristivši nedefinirani odnos komunista prema seljaštvu, Stjepan Radić je na dan pada Bastille održao 1923. u zagrebačkoj streljani govor koji je bio rezultat dugotrajnog promišljanja o ulozi naroda u stvaranju države. Radić je naglasio da je »14. srpanj novi međaš u povijesti ne samo Evrope, nego — može se reći — i svega prosvijećenoga svijeta«. Radić se osvrnuo i na posljedice francuske revolucije primjenjujući ih na »posebne prilike hrvatskog naroda i razvoja« nad kojim ne može i ne smije biti druge vlasti. Vođa Hrvatske republikanske seljačke stranke javno je izrekao da je francuska revolucija nosila sudbonosne posljedice za čitavu Evropu, jer ju je nosio francuski duh, koji je tada shvatio svoje mjesto u Evropi i u svijetu, pa su ne samo Francuzi, već i Poljaci, Česi, Hrvati, Mađari i Nijemci zapjevali državotvorne pjesme, shvativši da oni, a ne kralj, čine državu. Radić je naglasio da se u francuskoj revoluciji čovjeku dogodila revolucija u glavi, tj. on je počeo drukčije gledati na ljude i svijet, a to je i najveća tekovina te revolucije.¹⁵

Socijalisti, odnosno socijaldemokrati, zbog povezanosti s režimom, postaju prema francuskoj revoluciji vrlo rezervirani. Živko Topalović, tajnik Centralnog sekretarijata radničkih komora od 1923. do 1936, nazvao je francusku revoluciju u toku predavanja u Beogradskom socijalističkom studentskom klubu Tucović, u proljeće 1926, »eksperimentom«, uz isticanje da u takvom društvenom preobražaju široke i nekulturne mase nemaju ni organizacije ni vlastitog vodstva, te da je zato buržoaziji došlo vodstvo iz redova plemića, kao što je kasnije buržoaska inteligencija postala vođa proletarijata u komuni.¹⁶

¹³ *Glas slobode*, Đakovo, 34 od 29. VI 1919. Sličnih razmišljanja ima i u drugim demokratskim listovima.

¹⁴ *Književni glasnik*, NS, knj. 30, 1930, br. 1, 63—70.

¹⁵ Radićev govor objavio je list *Narodni val* u br. 15 od 1938. Na osnovi toga govora i Radićevog djela »Savremena Evropa ili karakteristika evropskih država i naroda« (Matica hrvatska, Zagreb 1905) Stjepan Kranjčević objavio je 1939. oveću studiju u *Izrazu*, br. 6 od 1939, str. 287—299. *Narodni val*, kao dnevnik Hrvatske seljačke stranke, piše o geslima revolucije i 1937 (br. 16) i 1939 (br. 27 i 28—29). Prigodne članke piše Vladimir Radić.

¹⁶ *Slobodna riječ*, Zagreb, 1923, br. 28. — Marseljeza. *Radničke novine*, Beograd, 14 od 7. IV i 15 od 14. IV 1926.

3.

Za vrijeme šestosiječanjske diktature nema spomena francuske revolucije. Prilikom otkrivanja Meštrovićevog spomenika zahvalnosti Francuskoj na Kalemegdanu u Beogradu Kosta Kumanudi ipak nije mogao izbjeći isticanje jedno-vjekovne zahvalnosti Jugoslavena Francuskoj, što je svakako aluzija na ono što je stvoreno u našim krajevima za vrijeme Napoleona, ali i na neke krilatice koje su ugrađene u narode pod utjecajem francuske revolucije.¹⁷ Dobre veze naše države s Francuskom u 1933, koja je pristala na trogodišnju obustavu isplate jugoslavenskog duga francuskim vlasnicima obveznica, izraženo je i u već spomenutom izvanredno luksuznom izdanju »Francuske revolucije« Thomasa Carlylea, koje je izdavačka kuća Narodno delo štampala u zagrebačkoj Tipografiji d. d. i opremila sa 80 slika.

Otvaranje političkog života u Jugoslaviji omogućava i slobodnije pisanje o francuskoj revoluciji i njezinim porukama primijenjenim na naše prilike. U jednim radničkim novinama koje uređuju socijalisti nalazimo 1933. napis »Prelomi u istoriji« s opisom rješenja agrara u doba revolucije.¹⁸ Uvodnik je očito inspiriran negativnim rezultatima provođenja agrarne reforme u našoj zemlji, gdje je otplata zemlje u uslovima nerazvijene tržišne privrede uz niz drugih faktora imala za posljedicu golemo zaduživanje seljačkog posjeda. Međutim, trebalo je proći još tri godine da se u jednom listu za sociološko proučavanje sela obilježi velika francuska revolucija i četrnaesti srpanj kao značajan datum za razvoj društva u cjelini, a značajno je da je autor istraživač koji se bavio izučavanjem duga u jugoslavenskoj poljoprivredi.¹⁹ U 1936. je i publicist Božidar Adžija, koji je već ranije napustio socijaliste i postao istaknuti pripadnik komunističkog pokreta, u govoru u sisačkom kinu Edison naglasio: »Ovom prigodom treba se sjetiti i velikog dana koji ovih dana francuska republika slavi kao svoj najveći narodni i državni blagdan. To je dan 14. srpnja, dan kada je francuski narod osvojio i do temelja srušio omraženu Bastilju, dan kada je pred 147 godina započela velika Francuska revolucija, koja je ne samo za Francusku već za čitavo čovječanstvo obilježila početak novog historijskog razdoblja u znaku velikih načela slobode, bratstva i jednakosti.«²⁰

Gotovo kao protuteža težnjama veće demokratizacije života javlja se kritika djela Edmunda Burkea »Razmišljanja o francuskoj revoluciji« od dra Slobodana Jovanovića, koji se time ponovo vraća temama francuske revolucije. Burke je kao član engleskog parlamenta objavio 1790. godine »Reflections on the Revolution in France«, i iz njega su svi protivnici francuske revolucije, a dobrim dijelom i historičar Hyppolyte Taine (1838—1897), crpli svoje glavne argumente. Burke je kritizirao racionalističku filozofiju osamnaestog vijeka i preporučivao Englezima utilitarizam, koji se ne zanosi idejama opće pravde već cijeni državne ustanove isključivo po njihovoj korisnosti. Jovanović je također

¹⁷ Misli se na slobodarski duh naroda, bratstvo i jedinstvo, ali vjerovatno i na otcjepljenje države od crkve, što je i rezultiralo neuspjelim dugogodišnjim pregovorima oko konkordata s Rimom (*Narodna obrana*, Đakovo, 46 od 15. XI 1930. i 5 od 7. II 1934).

¹⁸ *Radničke novine*, 18 od 27. IV 1933, 1—2.

¹⁹ *Život sela*, Beograd, br. 5 i 6 od 1936. Autor je toga članka *Milan J. Komadinić*, koji je 1934. objavio brošuru »Problem seljačkih dugova«, ukazavši na težak položaj seljaka u Jugoslaviji.

²⁰ *Ivan Očak*, Radničko turističko društvo Prijatelj prirode pod budnom paskom policije između dva rata. — *Povijest sporta*, 79, 1989, str. 38.

sklon toj ideji, ali ipak dovoljno širok da kritizira Burkeovo zanemarivanje socijalne obnove.²¹

Antifašističko opredjeljenje Narodnog fronta također se vezalo uz francusku i španjolsku revoluciju, pa je to osobito izraženo 1937. i 1938, kada omladina počinje obilježavati dan pada Bastille kao dan mira. List vojvođanske omladine, »Naš život«, čiji je urednik bio Živan Milisavac, objavio je članak R. Č-a pod naslovom »Značaj 14 jula za omladinu« s tim obilježjem. U istom broju objavljeno je i predavanje »Francuski duh u kulturi čovečanstva«, koje je pjesnik i esejist, ali i politički radnik, veoma aktivan u radničkom pokretu i Narodnom frontu, Jovan Popović, trebalo da održi u Nišu 14. srpnja 1937. godine.²² U istom pacifističkom i slobodarskom duhu bio je napisan pozdrav naše omladine Francuskoj u beogradskoj reviji za omladinska pitanja i sport »Mladost« u povodu dana mira. Taj časopis uređivao je dr Milutin Ivković, a suradnici su bili Niko Bartulović, Aleksandar Vidaković, dr Lazar Stanojević, Milorad Belić, Romain Rolland, Karel Čapek, dr Dragoslav Janković, odnosno od omladine Ivo Ribar, Vladimir Dedijer, Miloš Minić, Avdo Humo, Voja Ristić, Kosta Racin, Bogdan Pešić, Mih. Č. Bogdanović, Stevan Milinčević i drugi. U tekstu, koji je objavljen i na francuskom jeziku, kaže se: »Sloboda, hleb i mir — to je nova parola koju narod Francuske upućuje svetu. Jedinstvo u borbi za mir i slobodu — to je put koji mu on ukazuje. [...] Neka bi čula naša francuska braća, neka bi čuo ceo svet: odavde, s Balkana, omladina naroda koji su se uvek — i koji će (se) i u buduće, — uporno boriti za svoju nezavisnost i slobode, omladina naroda koji, baš zato što su pet vekova bili u ratu, hoće mir i stvaralački rad, ta omladina te pozdravlja danas, Francusko [...]«. ²³

4.

Dugo sputavana misao o tekovinama francuske revolucije dobila je gotovo euforični polet u povodu obilježavanja njezine 150-godišnjice. Različita shvaćanja revolucije nisu mogla negirati njezinu veličinu, pa su napisi iskorištavali ono što im se činilo najaktualnije s obzirom na vrlo tešku situaciju na svjetskom planu. Za razliku od prvoga poslijeratnog vremena, kada komunisti pišu, ili bolje reći uopće ne pišu, o francuskoj revoluciji smatrajući je buržoaskom tekovinom, u 1939 — a taj proces se zapaža već od 1935 — dolazi do znatnih promjena u grupi komunista koja je ideološki bila blizu demokratima, pa i socijaldemokratima (najbolji je primjer dr Božidar Adžija u Hrvatskoj). Sada se gotovo u svim krajevima naše zemlje o francuskoj revoluciji piše kao o kontinuiranom procesu na čijem iskustvu treba graditi i reorganizirati i društvene i ekonomske odnose u Jugoslaviji, osobito borbu protiv skupoće, korupcije i ostalih negativnih pojava u društvu, uz zahtjev za obuhvatnije provođenje agrarne reforme. U tim razmišljanjima geslo »bratstvo, jedinstvo i sloboda« imaju veliku ulogu.

²¹ *Srpski književni glasnik*, Beograd, NS, knj. 41, br. 3, 1934, str. 189—198. *Antun Dabinić* objavio je rad »La France revolutionnaire et les pays balkaniques«, Zagreb 1937. kao znanstvenu studiju.

²² *Naš život*, Novi Sad, br. 9 od 1. VIII 1937.

²³ *Mladost*, Beograd, 1938, juli—august, str. 1—2. Obilježavanje pada Bastille objavljeno je i u beogradskom listu *Napred*, 1938, br. 2. od nepoznatog autora.

Hrvatska. Svi napredni, lijevo orijentirani časopisi u Hrvatskoj pokazuju osobiti interes za francusku revoluciju u povodu obilježavanja njezine 150-godišnjice. »Izraz«, zagrebački časopis za sva kulturna pitanja, koji je izdavala Hrvatska naklada u Zagrebu, čitav broj šest ispunjava člancima o revoluciji. Dominirajući je rad svakako studija Božidara Adžije »Za slobodu naroda i čovjeka« u kojem su opisane sve osnovne karakteristike francuske revolucije, koje moraju imati ulogu i u svjetskoj revoluciji i u suvremenoj borbi protiv fašizma a za demokratske tekovine čovjeka i radnika.²⁴ Taj rad, u kojem se i ne spominje oktobarska revolucija, završava tekstem, čiji se sadržaj modificira i u većini ostalih časopisa i listova. On glasi: »Politički i ekonomski utjecaj francuske revolucije odrazio se u tome, što je ona pospješila dokidanje feudalnog sistema i feudalnih odnosa u čitavom nizu evropskih država, ubrzala razvoj kapitalističkog načina proizvodnje i prisilila vlade pojedinih država na uvođenje liberalnijih političkih režima i socijalnih reformi. Njezin je utjecaj od osobitog značenja u tome, što je ona pokrenula ogromne snage nacionalno-oslobodilačkih pokreta i borbe. Borba za ujedinjenje Njemačke, te za oslobođenje Italije od stranog gospodarstva i njezino nacionalno ujedinjenje vođena je u duhu i u ime ideja francuske revolucije, u ime istih ideja izvojevana je nezavisnost Belgije, isto tako vođena je revolucionarna borba Poljaka. Herojska borba Grka za svoju slobodu nadahnuta je idejama i djelima francuske revolucije. Isto tako revolucionarne borbe Mađara i slovenskih naroda protiv austrijskog despotizma, kao i borbe balkanskih naroda za oslobođenje iz turskog ropstva crpe svoju snagu i oduševljenje iz baštine francuske revolucije. A revolucionarni događaji godine 1830, 1848. i 1871. u samoj Francuskoj u neposrednoj su organskoj i duhovnoj vezi sa velikom revolucijom. Sa velikom francuskom revolucijom započela je gigantska borba za nacionalno oslobođenje ugnjetavanih naroda, za socijalno oslobođenje izrabljivanih društvenih klasa, za slobodu, bratstvo i jednakost među narodima i među ljudima, za demokraciju. Ta borba nije završena, ona se nastavlja uz manje ili veće prekide, uz izmjenične poraze i pobjede. Završetak te borbe ostavila je u baštinu budućim generacijama velika francuska revolucija, našoj generaciji, izgleda, da je razvojem događaja dosuđen najveći dio. I dok s jedne strane u toj baštini leži ono ogromno značenje francuske revolucije, dotle baš radi te baštine, koja je našla živog odjeka u našoj generaciji, današnja svjetska reakcija, pod nazivom totalitarnih i autoritativnih režima, diže sveti rat protiv ideja te revolucije. Diktatura današnjeg industrijskog imperijalizma i financijske oligarhije, nadopunjena svojom rasističkom vjerom, pokazuje pravo na životni prostor samo za sebe unutar granica svoje države, uništavajući svaku slobodu čovjeka — radnika, a putem imperijalističke ekspanzije preko svojih granica, uništavajući slobodu i samostalnost drugih naroda, osobito malih. Razumljivo je stoga da je ta diktatura protiv one revolucije, koja je prva počela da trga okove robovanja čovjeka i naroda. Suprotstavljajući idejama francuske revolucije ideje restauracije i svete alijanse, današnja svjetska revolucija diže se protiv onih, koji hoće da nastave ondje, gdje je stala francuska revolucija. Ali uzalud ta akcija u svom nemoćnom bjesnilu viče: 'godinu 1789. treba brisati iz povijesti' (D. Göbbels 'Revolution der Deutschen'), jer društvene snage, koje je pred 150 godina probudila velika francuska revolucija, danas su tako moćne i jake, da rasprše povampirenu fašističku reakciju i osiguraju narodima slobodu i

²⁴ *Izraz*, Zagreb 1939, br. 6, str. 273—286.

samostalnost, a čovjeku — radniku demokratska prava, i to unutar granica pojedinih država i u međunarodnom opsegu. U tome leži ova uska veza između velike francuske revolucije i današnje aktuelne situacije u čitavom svijetu.« U istom broju »Izraza« objavljena je i studija Stjepana Kranjčevića »Braća Radići o velikoj francuskoj revoluciji« (str. 287—299) i prikaz I. H-a »Evropska štampa o francuskim jubilarim danima« (328—329). Josip Herić pisao je o Jean Paulu Maratu (300—306).

Kao urednik u 1939. pokrenutih zagrebačkih »Naših novina« Adžija je u broju 9. od 13. svibnja 1939. objavio nepotpisani članak »Velika Francuska revolucija«, te najavio niz članaka o francuskoj revoluciji koji nikada nisu izišli, jer je i spomenuti članak, zbog zabrane broja 9, trebalo ponovo objaviti u broju 10 od 20. svibnja. Konstatacija da francuska revolucija zbog reakcije nije dala neka definitivna rješenja, ali da su njezini principi prodirali i u kulu najčvršće reakcije Rusiju, pokušaj je uredništva »Glasa sindikalno organiziranih radnika« da izmiri buržoasku s boljševičkom revolucijom.²⁶ Oblikom skromni, ali sadržajem bogati članci posvećeni francuskoj revoluciji u srpanjskom broju »Ženskog svijeta« upućeni su ženama. Oni nose poruku da od francuske revolucije žene nisu prestale da se bore protiv skupoće, te da revolucija nije ženama donijela ni slobodu ni jednakost, pa da predstoji još uvijek dug put do ostvarenja toga cilja.²⁶

Članovi nekadašnje Pribičevićeve Samostalne demokratske stranke također su se uključili u obilježavanje 150-godišnjice. Milan Durman, publicist i kritičar iz kruga pisaca socijalne literature, istaknuti lijevi intelektualac, objavio je u »Seljačkom kolu« Valerijana Pribičevića više članaka na tu temu,²⁷ a njegovo uređivanje »Književnika« svakako je bilo značajno za pojavu napisa Bore Leontića o proslavama 14. srpnja u Parizu.²⁸

Istarski emigrant Rikard Katalinić-Jeretov zalaže se u povodu godišnjice francuske revolucije za evoluciju u sušačkom listu »Mornar«.²⁹ Nastojanje da se veliki jubilej obilježi i izvan Zagreba pokazuje i predavanje kulturnog historičara i suradnika »Obzora« Josipa Horvata u velikoj dvorani varaždinskog kazališta 4. lipnja 1939.³⁰

Ne izostaju, dakako, ni negativni prikazi ideja revolucije u frankovačkom »Hrvatskom narodu«³¹ i »Hrvatskoj straži«.³²

Obim obilježavanja godišnjice francuske revolucije u Hrvatskoj 1939. ne bi bio vidljiv bez spomena intenziviranja istraživanja utjecaja Francuske na Hrvatsku

²⁶ *Glas sindikalno organiziranih radnika*, Zagreb, br. 8 od 26. V 1939.

²⁶ *Ženski svijet*, Zagreb, 1939, srpanj. Ž. Ž. piše o francuskoj revoluciji i ulozi žene u revoluciji. O. D. objavila je članak »14 juli na pariškim ulicama«.

²⁷ *Seljačko kolo*, Zagreb, br. 101 od 22. VI do 104 od 3. VIII 1939.

²⁸ *Književnik*, 1939, br. 7—8, str. 332—3.

²⁹ *Mornar*, Sušak, 7 od 1. VII 1939.

³⁰ Predavanje je organizirala Hrvatska čitaonica i ono je u cijelosti objavljeno (*Varaždinske novosti*, 1939, br. 498—500). U istom listu Stipe Mimica je u br. 490 objavio kraći osvrt na francusku revoluciju s tekstom Deklaracije o pravima čovjeka i građanina. *Obzor* ima u br. 31 napis *Nikolaja Fjodorova o utjecaju francuske revolucije na carsku Rusiju*.

³¹ 1939, br. 23, 25 i 31.

³² Članci Ive Bogdana Rys u br. 137 s prikazom članka francuskog novinara Jeana Guirouda u *La Croix* i u br. 158 s osvrtom na masoneriju i francusku revoluciju.

na prijelomu iz 18. u 19. stoljeće, koju pojavu možemo registrirati i 1989. Posebno mjesto svakako 1939. ima Stjepan Antoljak sa studijom »Les répercussions de la Révolution française en Croatie«³³, koji je i 1989. na znanstvenom kolokviju u Zagrebu istupio s istom temom.

Srbija. Analogno »Izrazu« i u Beogradu je značajan socijalno-književni časopis sve stranice jednog broja posvetio godišnjici francuske revolucije.³⁴ Urednik časopisa »Život i rad« dr Mihailo T. Arsić uredio je taj spomenarski broj tako da je u prvom dijelu objavio Deklaraciju prava čovjeka i građanina i niz prijevoda historijskih rasprava o francuskoj revoluciji iz časopisa »Europa«, a tek u drugom dijelu nekoliko radova jugoslavenskih komunista i njihovih simpatizera. Objavljena je studija Alberta Soboula o francuskoj revoluciji (str. 5—80), koji je metodom socijalne povijesti izanalizirao revoluciju s gledišta interesa trećeg staleža, dakle građanstva, čije su vođe iskoristile propagandu svih vrsta da već uoči revolucije ustalasaju javno mišljenje kritikom političkoga, ekonomskog i socijalnog života u Parizu i u provinciji. Autor revoluciju zove narodnom u prvom njezinom periodu i ukazuje na to da je Deklaracija bila filozofsko djelo, osnova novoga političkog i socijalnog poretka, ali i tekst buržoaske klase, koja je sebe smatrala gospodaricom države, te nije prezala identificirati svoje interese kao interese cijele nacije. Georges Lefèbvre piše o francuskoj revoluciji i seljacima (str. 81—88). Bliz marksizmu taj pripadnik analista i istraživač francuske revolucije, posebno njezinih agrarnih problema, zaključuje da je revolucija »[. . .] prevarila bezbrojnu gomilu seljaka bez zemlje, kada joj je istodobno, da bi osigurala svoju obranu, nametnula vojnu službu i surove kušnje beskrajnog rata. Ne treba se čuditi što se malo-pomalo gasila velika nada i slabio narodni elan koji su se tako jako isticali prvih dana Revolucije.« Nakon Lefèbvrea, koji je još 1932. objavio djelo »La grande Peur de 1789« (Paris), Eduard Dolléans piše o radničkom pokretu uoči i za vrijeme revolucije na osnovi radova objavljenih u »Annalesima«, i ukazuje na to da je radništvo revolucijom ipak došlo do slobode, koja mu je omogućila da kasnije borbom dođe i do bratstva, tj. slobode udruživanja na širem planu. Jean Robiquet (104—106) osvrće se na umjetnost i ukus revolucije, žaleći što su se u vremenu restauracije uništavali predmeti i simboli prvih faza revolucije.

Naše autore predvodi Jaša Prodanović, koji je u to vrijeme imao iza sebe već veliki publicistički opus i znatan politički angažman. U »Hodu revolucije« (104—106) ističe da je »u surovoj borbi sa starim poretkom, u preteranom preporodilačkom naporu, u krvavom sukobu raznih revolucionarnih struja velika francuska revolucija malaksala, onemoćala, obeskrvila se i iznurila«. Jovan Đonović, Crnogorac, za vrijeme drugoga svjetskog rata delegat kraljevske vlade na Bliiskom istoku, pokušao je usporediti plodove francuske revolucije do suvremenosti (106—111). Đonović piše: »Celi devetnaesti vek je obeležen borbom i pobjedom ideja francuske revolucije. Njena zamajna sila još traje. Njene dogme o

³³ *Annales de l'Institut de Zagreb*, 1939, 68—83. Vidjeti i *Nastavni vjesnik*, 1939—1940, sv. 6, str. 455—460. Osvrt na Antoljakova istraživanja dana u *Novoj riječi*, 1940, 166. O francuskoj revoluciji i narodnom pokretu pisao je Antun Dabinović (*Nastavni vjesnik*, 1939—1940, sv. 1, 23—29 i *Obzoru*, 1939, br. 160). O idejama francuske revolucije u Hrvatskoj pisao je neki B. (možda V. Bogdanov) u *Književniku*, 1939, br. 7—8.

³⁴ *Život i rad*, 1939 sv. 22—25. V. prikaz J. J. u *Narodnom pokretu*, (Kragujevac), br. 5—6, str. 4.

slobodi i jednakosti još deluju na sudbinu čovečanstva. [...] Principi bespravljia mase i privilegija po rođenju malog dela naroda, koje kao tamne senke prate zločini, rasipništvo i korupcija, nepovratno su zašli. Njih ne smeju javno da brane ni oni, koji po njima žive. Zamenili su ih sloboda, pravda i jednakost. Pored svih devijacija, koje su se videle od revolucije do sad, mislim da možemo sa sigurnošću reći da su principi 1789 večni, da su neizmenljivi, ako ljudskom društvu nije suđeno da utone u anarhiju i varvarstvo, u dubine mraka [...].« Đorđe Jovanović, koji je od 1933. do 1936. bio na robiji zbog komunizma a poginuo je kao komesar Kosmajskog odreda, dao je kratak osvrt na humanizam francuske revolucije (111—116). Branimir M. Janković piše o rezultatima francuske revolucije (116—119) i razmišlja ovako o bratstvu: »Francuski revolucionari su rano poželili bratstvo. Ono će nastupiti u visoko kulturnom društvu, kada kultura čoveka ne bude njegova politura, već spontan izraz i potreba mirnog i zadovoljnog života, a za sada je samo sentimentalna parola bez dubljeg zalaženja u društveni poredak.« Ilija M. Petrović obradio je utjecaj francuske revolucije na engleske romantičare (120—136).

Treći dio časopisa (137—156) sadrži nekoliko priloga sastavljenih od pjesama koje su imale ulogu ili su bile inspirirane francuskom revolucijom (»Marseljeza«, »Couplet des enfants« u prijevodu dra Laze Kostića). Vjerovatno s određenim namjerama, tj. zbog njezine aktualnosti na ovim našim prostorima, objavljena je u prijevodu Vladimira Jovanovića pjesma »Bratstvo« Alphonsa Lamartina, koji je na sredini četrdesetih godina devetnaestog stoljeća proputovao kroz Srbiju te pisao sa simpatijama o njezinoj borbi za slobodu. Časopis završava osvrtom na proslave francuske revolucije u jugoslavenskim časopisima pri čemu su navedena samo tri-četiri časopisa

Francuskoj revoluciji kao izuzetno značajnom jubileju dao je prilično prostora i »Srpski književni glasnik«, čiji su urednici bili Svetolik Jovanović i Milan Grol, književni kritičar i političar, koji je studirao u Parizu. Oni u knjizi 57. objavljuju izvod iz veće studije dra Vladimira Čorovića pod naslovom »Uticaj Francuske revolucije na Jugoslovene«, opisujući veze Dubrovnika, Bosne i Crne Gore s Francuskom (str. 426—429), a uvrštavaju i napis B. (alugdžića) Ž. (ivojina) o napadima Trećeg Reicha na proslave pada Bastille (521—522). U knjizi 58. iste edicije objavljen je uvodni govor dra Grgura Jakšića, 28. listopada 1939, na svečanoj sjednici u čast 150-godina francuske revolucije (491—493). Prikazani su i sadržaji referata sa sjednice: dra Vasilja Popovića o političkom toku revolucije, dra Đorđa Tasića o njezinom pravnom i socijalnom značenju, Svetolika Petrovića o utjecaju revolucije na francuskog pjesnika Andréa Chéniera, koji iz straha pred masom prelazi na stranu reakcije zbog čega je i giljotiniran. Istaknuto je da je velika sala Kolarčevog univerziteta u Beogradu bila prepuna slušača, te da su isticane goleme zasluge Francuske za čovječanstvo, pa i za razvoj naših naroda. Nasuprot tome, kritiziran je prilično slab odaziv evropskih historiografskih i kulturnih časopisa za objavljivanje tema iz revolucije, s izuzimanjem časopisa »Europe«, koji je objavio rad Romaina Rollanda o neophodnosti revolucije, Louisa Gilleta i Jeana Robiqueta o umjetnosti koja je izraz oslobođenih energija, Luciena Febvrea o revoluciji kao babici povijesti, Georgesa Friedmanna o onima koji su došli odveć rano, Edite Thomas o ženama i revoluciji, Georgesa Lefebvrea o odnosu seljaka prema revoluciji, R. A. Diora o banakarima i liferantima, te su neki od tih radova prevedeni i objavljeni u časopisu

»Život i rad«.

U beogradskom časopisu »Mlada kultura« Branko Žujević objavio je prigodni članak o revoluciji s kulturnog aspekta.³⁵

Francusku revoluciju obilježili su i mnogi beogradski listovi napredne orijentacije. Posebice treba istaknuti »Napred«, list za narod, čiji je vlasnik bio dr Mihailo Ilić, a urednik Ljubomir Radovanović, koji su zastupali zadrugu Politika i društvo. U uvodniku broja 2 iz 1939. Ilić je istaknuo: »Jedna je Francuska na svetu, — bilo bi bolje da ih ima više. Čovečanstvo bi pre došlo do mira, hleba i slobode.« Na str. 5 reklamirana je izvodima iz 19 sveska biblioteke Politika i društvo »Francuska — 14. juli 1938«, koja je sadržavala priloge uglednih imena srpske kulture i znanosti, u većini nekadašnjih francuskih đaka i studenata, dra Slobodana Jovanovića, dra Đorđa Tasića, dra Milana Žujovića, dra Nedejka Divca, dra Mladena Josifovića, Mihaila S. Petrovića, Ljubomira Radovanovića, dra Mihaila Konstantinovića, Radoja L. Kneževića, dra Miloša Radajkovića, dra Mladena Žujovića, dra Ivana Đaje, dra Siniše Stankovića, dra Vojislava Arnovljevića, dra Jovana Đorđevića, dra Božidara S. Markovića, Branislava Miljkovića, Đorđa Popovića, Milenka Živkovića, dra Grgura Jakšića, Vladimira Simića i dra Mihaila Ilića. Teme obrade izvirale su iz francuske revolucije. U listu se ponovo potencira agrarna reforma uz isticanje da ona nigdje nije izvedena s manje trzavica nego u Francuskoj, pa naglašavanje toga problema potiče na loše provedenu, krnju i izigranu agrarnu reformu na našim prostorima.³⁶

Uvodnik »Nasleđe velike Revolucije« u »Radničkim novinama« vjerovatno je pisao autor marksističkog opredjeljenja, jer ističe da je nasleđe »jednakost, bratstvo, sloboda« još uvijek »neiskorišteno«, ali da će svakako doći do realizacije tih odrednica u društvenom i historijskom procesu.³⁷

Urednik Dušan Prvanov objavio je u listu Saveza nabavljачkih zadruga državnih službenika »Zadružnoj zastavi« članak »Francuska revolucija i balkanski narodi« što je, zapravo, osvrt nekog F-a na publikaciju »1789. buđenje naroda«, koju je izdao francuski mjesečnik »Evropski glas«, a sadrži i radove Raimonda Gothiea o borbi Srba za njihovu slobodu, Dinka Tomašića o utjecaju revolucije na politički život Hrvata, a Fran Kidrič piše o odnosu Slovenaca prema francuskoj revoluciji.³⁸

»Pravda« sa člancima Marka Cara, Evgenija Spektorskog, Georgesa Bourgina, »Vreme« sa serijom članaka Ljubiše Stojkovića i »Politika« s napisom Borisa Mirkina-Gecevića u br. 11.108 o revoluciji uklapaju se u obilježavanje jubileja. *Vojvodina*. Najstariji jugoslavenski književni časopis »Letopis Matice srpske«, pokrenut još 1824. godine, koji od preseljenja u Novi Sad 1864. postaje i povišesni časopis, posvetio je također jedan broj iz 1939. francuskoj revoluciji.³⁹ Nikola Milutinović, zastupajući liniju Samostalno demokratske stranke, objavio je u uvodnom dijelu obavijest da su sva udruženja nekadašnjih jugoslavenskih đaka u Francuskoj pozdravila 14. prosinca 1937. francuskog ministra Delbosa kao nosioca »mira, pravde i slobode«, zaključivši da će se 1939. obilježiti u Jugoslaviji kao francuska godina. Slijedi pozdravni govor dugogodišnjeg pred-

³⁵ *Mlada kultura*, časopis za književnost i kulturu (Beograd), 1939, br. 3—4, str. 221—230.

³⁶ *Napred*, Beograd, 1939, br. 19, str. 10.

³⁷ *Radničke novine*, Beograd, 1939, br. 19.

³⁸ *Zadružna zastava*, br. 20 od 15. X 1939.

³⁹ Knjiga 352, sv. 1—2.

sjednika Udruženja prijatelja Francuske u Beogradu dra Bogdana Popovića na srpsko-hrvatskom i francuskom jeziku, i članak St. P. Beševića »Francuskoj (1789—1939)«. Zatim je objavljen rad Jaše Prodanovića »Francuska 1789. godine« (str. 5—16), napis Marka Cara »Svetli dani francuskog naroda«, koji ukazuje na tradiciju toga jubileja na našim prostorima, pjesma Bogdana Čiplića »Francuska trikolora« (str. 36), te studija dra Vladimira Dvornikovića »Revolucionarni i konzervativni elemenat u francuskoj psihi« (37—48). Na članak Nike Bartulovića »Velika revolucija i nacionalna misao« (48—50), s istim obilježjem kao i u Cara, nastavlja se tekst »Deklaracije prava čoveka i građanina« koju je s pravnog aspekta obradio dr Radivoj Đisalović (103—114).

Osim tih pozitivnih, demokratskih napisa bilo je u Vojvodini i negativnih poruka, što je i shvatljivo s obzirom na utjecaj pete kolone. Uvodnik Dimitrija Ljotića »Jedna stopešetogodišnjica« u listu jugoslovenskog narodnog pokreta Zbor »Naš put«⁴⁰ ističe da je francuska revolucija više koristila Židovima, koji su dobili ravnopravnost, nego Francuzima, a na to je odgovorio Aron Alkalaj u »Jevrejskom narodnom kalendaru za 5700 godinu«.⁴¹

Makedonija. List za društvena, kulturna i privredna pitanja »Naša reč«, koji je počeo izlaziti u Skoplju 1939. kao legalni časopis Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju, objavio je u broju 2 od 14. srpnja 1939. više članaka, koji se svi odnose na francusku revoluciju ali koji nose određenu poruku i makedonskom narodu. U uvodu spomenutog časopisa posvećenog revoluciji Strahil Gigov poručuje: »Velika ljubav našeg naroda prema Francuskoj Republici doći će i ovoga puta do izražaja. Naš narod voli svim žarom svog srca veliku, bratsku i savezničku Francusku, Francusku 1792, 1848, 1871. i 1934. godine. Naš narod dobro zna da su trenutna popuštanja koja je Francuska činila 1918, u septembru prošle i u martu ove godine, izraz samo jedne male grupe. On zna da to nije raspoloženje francuskog naroda, naroda poštenog, radnog i miroljubivog. Naš narod zna da je francuskom narodu stalo do slobode svih naroda, malih i velikih, porobljenih i slobodnih, isto onoliko koliko i do njegove vlastite slobode. — Neka ovi redovi budu još jedan izraz ljubavi naše prema Francuskoj i njenom narodu« (str. 3). Poslije toga uvoda objavljena je Deklaracija prava čovjeka i građanina (4—6), a zatim pjesma »Carmagnola« (7—8), kao pjesma iz 1792, kada je narod jurišao na kraljev dvor Tuileries s ciljem da ukloni Luja XVI, tj. to je pjesma republike koja se pjevala i 1830. i 1848. i 1863/4. s nešto promijenjenim tekstom, pa čak i 1882/3, kada se pjevala »Carmagnola« radničke stranke. Pjesma se, dakle, modificirala, prilagođivala raznim fazama revolucionarne Francuske, poprimajući od svakog vremena nešto što je bilo karakteristično i udarno. Uređivački odbor časopisa poslije »Carmagnole« objavio je i »Marseljezu«, koja se proširila po čitavoj Evropi nošena od francuskih revolucionarnih vojnika kao simbol rušenja feudalnog poretka i apsolutne monarhije. U članku »Zašto volimo Francusku« Vasil Stevanović Lišeski opisao je svjetsku izložbu u New Yorku 1939, odnosno francuski izložbeni paviljon na čijem su ulazu objavljena gesla francuskog naroda »jednakost, bratstvo i sloboda«, pod kojima se više puta borio protiv porobljavanja a za socijalni režim, koji će narodu omogućiti da razvije svoje prirodne sposobnosti. Lišeski jeva marksistička razmi-

⁴⁰ *Naš put*, Zrenjanin, 1939, br. 10.

⁴¹ Jevrejski narodni kalendar za 5700 godinu odnosi se na 1939/40, studija je objavljena na str. 113—128.

šljanja o proizvodnim odnosima utjecala su na cenzuriranje dijela teksta. Naredni članak nosi naslov »Francuska revolucija i naše tradicije« (12—16). U njemu Strahil Gigov, pod pseudonimom Strahil Digović, piše da svaki narod ima događaje, koji su veoma slični francuskoj revoluciji, i da će njezina proslava biti prazna ako se o njezinu značenju govori apstraktno. Pri tome misli na Ilindenski ustanak i Kruševsku republiku u Makedoniji, u kojoj se pokazao »[...] isti onaj polet, isto oduševljenje, isti ideali koji su nam dobro poznati iz francuske revolucije«, pa je objavljen i tekst proglasa »Braćo zemljaci i mili susjedi«. Autor ističe: »Značajno je da ustanici nisu imali ništa protiv Turaka, sem begova i feudalnih gospodara. Oni su bili svesni, da ceo radni svet, bez obzira na veru i nacionalnost, ima zajedničke interese, i da su im neprijatelji isto tako zajednički — njihovi tlačitelji.« Letak je objavljen i na makedonskom jeziku. Članak »Značajni dani velike francuske revolucije« (17—21) sadrži kronologiju revolucije, što drugi časopisi posvećeni francuskoj revoluciji nisu imali. Specifične su i poslanice upućene poslaniku Francuske Republike u Beogradu (str. 22) i francuskom konzulu u Skoplju (str. 23), a koje su u originalu potpisali stanovnici Skoplja, Tetova, Kumanova, Velesa, Ohrida, Štipa, Prilepa i drugih gradova. Prvi dokument glasi: »Stopedeset godina je prošlo od dana kada je francuski narod svojom grandioznom snagom ispoljio nepokolebljivu volju za slobodu, bratstvo i jednakost, od dana kada će francuski narod većito biti budan i svesrdno se zalagati za čovečanska prava svih ljudi. Ta svetla tradicija savezničkog francuskog naroda živi i danas i svojim zracima zagreva srca miliona ljudi, jer su svesni da Francuska stoji ponosno na braniku mira. (Četiri retka su prazna zbor intervencije cenzure.) I danas na ovaj dan, koji simbolično znači oslobođenje francuskog naroda pozdravljamo iskreno Francusku, pozdravljamo bratski, herojski, saveznički francuski narod, koji će zajedno sa nama oružjem u rukama da brani mir, slobodu i pravdu. I ovom prilikom, preko Vas, Gospodine Poslaniče, izražavamo svoju ljubav i prijateljstvo prema Vašem narodu, prema Francuskoj koja danas ponovo postaje savest čovečanstva i jedno od najsvetijih žarišta kulture, civilizacije i napretka.« Drugi dokument je kraći, ali sadržajem vrlo sličan, pa je i tu cenzura izbacila četiri retka. Blizina Albanije koju je u travnju 1939. okupirala fašistička Italija činila je poziv na obranu slobode i pravde vrlo aktualnim. Zanimljivo je spomenuti da se kao vlasnik i izdavač toga komunističkog časopisa potpisivao Miloš Macura, demograf i statističar, koji je poslije rata doktorirao iz ekonomskih nauka i radio kao univerzitetski profesor.

Slovenija. Istureni položaj Slovenije u odnosu na zemlje koje su činile osnovicu osovinskih zemalja aktualizirao je i na ovom prostoru ne samo demokratske već i antifašističke, slobodarske ideje. Ljubljanska kulturna i socijalna revija »Misel in delo« u svibanjskom broju, koji je čitav posvećen francuskoj revoluciji, ima kao uvodnik misli francuskog konzula u Ljubljani Remarana koji je istaknuo da je proslava 150-godišnjice francuske revolucije ujedno i proslava rađanja demokracije u svijetu, one demokracije koja ostaje kao ideal društva i zaštitnica ličnosti, te da je Francuska stoga u porodici naroda najsigurnija garancija mira. Slijede članci dra Branka Vrčona »Revolucija — evolucija — revolucija« i Georges Bourgina »Ob proslavah revolucije« (156—160).

Francuskoj revoluciji posvećen je i šesti broj nezavisne slovenske revije »Sodobnost«. U uvodniku »1789—1939« urednik Ferdo Kozak ističe da je francuska revolucija »čin, ki je odpahnil vrata v nov, v naš svet. Francoska revo-

lucija je položila svobodu v roke modernega človeka, ustoličila je razumno človečnost kot more in zakon, kot sodbo in vest«. Svih pet članaka domačih autora objavljenih u tom broju spomenute revije imaju marksističku orijentaciju. Boris Furlan piše o racionalizmu i revoluciji (262—276), Dušan Kermauner o socijalnim karakteristikama francuske revolucije (276—287), France Mesesnel o umjetnosti i revoluciji (288—292), a Fran Zwitter, metodom koju su primjenjivali analisti u svojim radovima, osvrće se na razna mišljenja o francuskoj revoluciji u devetnaestom stoljeću.⁴² Boris Zihherl, istaknuti marksist, objavio je pod pseudonimom A. Poljanec rad »Smotri francoske revolucije v bojih slovenskih kmetov« (302—312), te ga time svrstavamo u one istraživače koji su pratili odraze revolucije na našim prostorima.

U mariborskom listu »Edinost«, kojega je urednik književni kritičar, esejist i prevodilac Jaro Dolar, dr Vito Kraigher objavio je članak »Ob 150 letnici francoske revolucije« i obradio u više tematskih poglavlja zbivanja i refleksije revolucije, ističući da revolucija još traje, te da se francuski narod i danas prilikom polaganja prisege obvezuje ostati vjeran revoluciji. U istom listu V. T. prikazuje kako je nastala francuska trobojnica.⁴³

Bosna. Doprinos bosanskih autora naprednim temama kulture u međuratnom razdoblju bez sumnje je velik, ali nisam uspjela pronaći naslove koji bi se odnosili na francusku revoluciju, premda to ne znači da ih i nema. Članak »Stope-desetletnica velike francoske revolucije« Branka Hrisafovića, objavljen je u slovenskom časopisu za »družabno kulturo in izobrazbo« koji je izlazio u Sarajevu i prema tome nema obilježje bosanskog rada.⁴⁴

U 1939. kao da je rečeno sve što je trebalo reći o francuskoj revoluciji i njenim utjecajima na našem prostoru, te 1940. imamo zanemarljiv broj naslova s tom temom.⁴⁵ Spomena je vrijedan samo prijevod rada Alberta Bayeta »Francuska revolucija« objavljen u beogradskom listu demokratske omladine.⁴⁶

5.

Na jugoslavenskim prostorima francuska revolucija bila je i u vrijeme zbivanja predmet pažnje. Ona to ostaje i prilikom obilježavanja 100- 150- i 200-godišnjice. Jugoslavenski su narodi nastojali o njoj pisati i ma koliko je domet naših pisanja o revoluciji bio do 1941. malen a problemska obrada površna, daleko od onoga što je postignuto na svjetskom planu prema analizi francuskog histo-

⁴² Analizira se rad *Sieyesa* »Qu'est-ce que le Tiers-Etat?«, *Barnabea* »Introduction à la Revolution française«, napisani 1792. a objavljeni 1845, radovi *Edmunda Burkea* »Reflections on the Revolution in France« (1790), grofa *Arthura Gobineaua* »Essai sur l'inégalité de races humaines« (1853—1855), koji je poslužio kao osnova nacističkom shvaćanju nadmoći arijske rase i radovi *Alexisa Tocquevillea*, *Heinricha von Sybela*, *Hippolyta Tainea* »Počeci suvremene Francuske« itd.

⁴³ *Edinost*, Maribor, 28 od 15. VII 1939. Kraigherova poglavlja nose naslov »Pad Bastille«, »Uloga naroda u francuskoj revoluciji«, »Demokracija — uspjeh francuske revolucije« itd.

⁴⁴ *Zora*, Sarajevo 1939, br. 3, str. 33—35.

⁴⁵ *Narodni pokret*, Kragujevac 1940, br. 10 — Deklaracija prava čovjeka i građanina.

⁴⁶ *Demokrat*, Beograd, 7 od 2. IV 1940.

ričara Michaela Vovella u suvremenosti,⁴⁷ ipak naša štampa i naša literatura u međuratnom razdoblju pokazuju da je revolucija imala svoje obožavatelje i svoje neprijatelje, a prilikom obilježavanja njezine 150-godišnjice, zbog zbivanja na svjetskom planu, imala i sve veće značenje zbog aktualizacije njezinih glavnih poruka iz Deklaracije prava čovjeka i građanina.

⁴⁷ *Michel Vovel*, Historiografija o francuskoj revoluciji uoči dvjestogodišnjice — *Historijski zbornik*, 41, 1988, 299—310. Vovellov rad je prijevod iz *Annales historique de la Revolution Française*, 1987. Na dileme o francuskoj revoluciji, njezinom demokratskom liku i represivnom naličju ukazuje i jedan od glavnih suvremenih historičara revolucije François Furet (v. *Start*, 534 od 8. VII 1989, str. 53 — intervju Mirka Galića s F. Furetom).